

הרב חיים כפרי

מתעסק

ראשי פרקים:

- א. לידתו של המושג 'מתעסק' - חטא ספציפי ומתעסק במקורות התנאיים
1. המקורות
 2. ניתוח המקורות:
- א. מחלוקת ר' אליעזר ור' יהושע
- ב. תחום המחלוקת - ר' שמעון ור' יהודה
- ג. "מתעסק" במשנה
- ב. "מתעסק" בגמרא - ניתוח המקורות השונים
1. "מתעסק" בדעת שמואל
 2. "מתעסק" בדברי אביי ורבא
- א. שבת עב-עג
- ב. כריתות יט
3. סנהדרין סב
4. שוגג בלא כוונה בלבושיו השונים
- ג. "מתעסק" בשיטת רש"י
1. על המשנה בכריתות
 2. על הגמרא בכריתות יט
- א. שמואל
- ב. מקרים נוספים של מתעסק
- ג. אביי ורבא
3. שלש גישות במתעסק לדעת רש"י.
4. רש"י בסנהדרין סב ע"ב.

א. לידתו של המושג "מתעסק" - חטא ספציפי ומתעסק במקורות התנאיים:

1. המקורות.

ספרא, (דבורא דחובה, פרשה ה' פרק ז' [ו,ז,ט]):

מנין אתה אומר אשתו נדה ואחותו עמו בבית שגג באחת מהן ואין ידוע באיזה מהן... ר' אליעזר מחייב חטאת ור' יהושע פוטר!

א"ל ר' אליעזר ממה נפשך אשתו נדה בעל חייב אחותו בעל חייב... .

א"ל ר' יהושע: "אשר חטא בה" (ויקרא ד', כג) למד שאין חייב עד שתודע לו חטאתו!.

ר' ישמעאל ור' שמעון שזורי אומרים: לא נחלקו על דבר שהוא משם אחד שהוא חייב, על מה נחלקו על דבר שהוא משום שני שמות שר"א מחייב ור' יהושע פוטר.

ור' יהודה אומר אף על דבר שהוא משם אחד היה ר' יהושע פוטר! כיצד: שתי נשיו נדות... נתכוון לבוא על זו ובא על זו, תאנים וענבים לפניו נתכוון ללקט תאנים ולקט ענבים... ר"א מחייב ור"י פוטר.
תמיה אני אם פוטר בה ר"י. א"כ למה נאמר 'אשר חטא בה'? פרט למתעסק.

משנה בריתות (פרק ד ממשנה ב ואילך):

חלב ונותר לפניו ואכל אחד מהן ואינו יודע איזה מהן אכל, אשתו נידה ואחותו עמו בבית שגג באחת מהן ואינו יודע באיזה מהן שגג... ר' אליעזר מחייב חטאת ור' יהושע פוטר...

ר' שמעון ור' שמעון שזורי אומרים: לא נחלקו על דבר שהוא משם אחד שהוא חייב על מה נחלקו על דבר שהוא משום ב' שמות שר' אליעזר מחייב חטאת ור' רבי יהושע פוטר.

אמר ר' יהודה: אפילו נתכוון ללקוט תאנים ולקט ענבים, ענבים ולקט תאנים, שחורות ולקט לבנות, לבנות ולקט שחורות. ר"א מחייב חטאת ור' יהושע פוטר.

א"ר יהודה¹ תמהני אם פטר בה ר' יהושע. א"כ למה נאמר "אשר חטא בה"? פרט למתעסק.

ברייתא כריתות יט ע"א:

תניא אמר ר' אליעזר מה נפשך? אי חלב אכל חייב, אי נותר אכל חייב... אמר לו ר' יהושע הרי הוא אומר "אשר חטא בה" עד שיודע לו במה חטא.

1 כך הנוסח במשנה מהד' אלבק, וכך הגיה הב"ח. השטמ"ק גרס "פוטר, ותמהני...", ובנוסח המשנה שבגמרא "אמר ר' שמעון".

2. ניתוח המקורות

א. מחלוקת ר' אליעזר ור' יהושע

המשנה מביאה את עקרי הדברים אותם אנו מוצאים בספרא תוך השמטת יסודות המחלוקת בין ר' אליעזר לר' יהושע, שהרי המשנה אינה עוסקת במקורות אלא כותבת את הדינים. בסיפא לא באה הדרשה אלא לשם הדין הנוסף שהוא: מתעסק. על כן, עלינו ללמוד את יסודות המחלוקת בין ר' אליעזר לבין ר' יהושע מהמפורש בספרא.

בדומה לספרא, אף הברייתא המובאת בגמרא מעמידה אותנו על יסודות מחלוקתם של ר' אליעזר ור' יהושע. אולם מדבריה של הברייתא מושמט המשפט האחרון בספרא: "אם כן למה נאמר 'אשר חטא בה'? פרט למתעסק"². יוצא, אפוא, שנחלקו ר' אליעזר ור' יהושע כיצד לקרוא את הפסוק "או הודע אליו חטאתו אשר חטא בה":

דעת ר' אליעזר: הואיל ואין שום טעם לחלק בין ידיעתי שחטאתי בחטא המחייב חטאת, לבין ידיעתי שחטאתי בחטא מסוים המחייב חטאת, על כרחך כוונת הפסוק היא שתיוודע אליו העובדה שחטא בחטא המחייב חטאת ולא בחטא סתם!

דעת ר' יהושע: הם דברי הפסוק "אשר חטא בה" עליו לדעת את החטא המסוים ואם לא ידע את החטא המסוים דומה הדבר כאילו לא ידעת כלל!

ר' אליעזר קורא את הפסוק ע"פ דרכו כיוון שבעיניו אי אפשר לקרוא את הפסוק אחרת, ולכן אין לראות ב"חטא בה" דרישה לידיעה באיזה חטא חטא, אלא דרישה לידיעה שחטא חטא המחייב חטאת. ר' יהושע קורא את הפסוק ע"פ דרכו, משום שביסודות ההיגיון שלו, חטא הינו מעשה מסוים. על כן, כאשר בא המקרא להדגיש "אשר חטא בה" משמעו: 'עליך לדעת את החטא המסוים אשר חטאת בו'!

אחיזה לדברינו הנ"ל יש לראות במחלוקת הישירה (בדו-שיח) שבין ר' אליעזר לבין ר' יהושע כפי שהדברים באים לידי ביטוי ברישא של הספרא ובברייתא³. ר' יהושע יש לו מקור מוכח מהפסוק. ר' אליעזר טוען טענה מתוך ההיגיון שלו, ואינו רואה צורך להגיב לראיתו המוכחת של ר' יהושע.

אולם בסיפא של מדרש ההלכה, כמו גם בסיפא של המשנה, מוצג קושי שיש לראותו כקושי בדברי ר' אליעזר (שהרי דבריו של ר' יהושע בנקודה זו ברורים): "א"כ למה נאמר אשר חטא בה...". אין הדברים באים כחלק מהדו-שיח עליו דברנו לעיל אלא מעמדה ביקורתית, לאמור: ר' אליעזר, הטוען בשם ההיגיון שלו, על כורחו חייב להתייחס לכך שבפסוק יש דרישה לספציפיות בתחומי החטא. ואותו שמתקשה מתרץ "פרט למתעסק" כלומר: הפסוק אינו דורש ספציפיות (= רק חטא מסוים מחייב חטאת) אלא הוא דורש שתהיה חוטא: אם לא התכוונת לחטא, ומצאת עצמך חוטא בטעות, אינך חייב חטאת.

2 את השאלה "ור' אליעזר האי 'בה' מאי עביד ליה..." אין לראות כחלק מהברייתא שהרי הדברים נאמרו בארמית ובסגנון האופייני לגמרא.

3 המשנה אינה מביאה דין ודברים זה שהרי ענינה של המשנה הוא בדינים ולא בטעמים ועיין לעיל.

כאשר הדרשן דורש את הפסוק באופן ישיר, משתמשים המקורות בלשון חיובית: במדרש: "א"ל ר' יהושע 'אשר חטא בה' למד... בברייתא: "אמר לו ר' יהושע הרי הוא אומר..." ואילו בסיפא הדברים מוצגים בלשון קושיא: "א"כ למה נאמר...". אף שאלת הגמרא "ור' אליעזר האי 'בה' מאי עביד ביה" יוצאת מנקודת מוצא ביקורתית. על כורחנו, אם ר' יהושע דרש את המשפט אי אפשר להימנע מלדורשו! ועל כן מגיע הספרא למסקנה שמכאן יש ללמוד שמתעסק פטור.

ב. תחום המחלוקת / ר' שמעון...ור' יהודה:

נחלקו התנאים במשנה בתחום המחלוקת בין ר' אליעזר ור' יהושע. ר' שמעון ור"ש זאזרי סוברים שדווקא ב"שני שמות" נחלקו (=רק אם עשה שתי עבירות שונות). לעומתם אומר ר' יהודה במשנה: "אפילו נתכוון ללקוט תאנים ולקט ענבים" כלומר, אפילו במקרה שבו אמרו ר"ש ורש"ז שלא נחלקו, נחלקו בו לדעת ר' יהודה. קרי: בשם אחד. בספרא הדברים מפורשים: "ר' יהודה אומר אף על דבר שהוא משם אחד היה ר' יהושע פטור! כיצד: שתי נשיו נדות... נתכוון לבוא על זו ובא על זו...". לר' יהודה, המחלוקת היא אף בחטא אחד באובייקטים שונים.

ללמדך:

1. תאנים וענבים שם אחד הוא שהרי בשני המקרים הוא עובר על מלאכת קוצר.
2. מחלוקת בין ר' אליעזר לבין ר' יהושע קיימת בשעת החטא, כשם שהיא קיימת בזמן הידיעה. שהרי ר' יהודה, הבא להרחיב את תחום המחלוקת וחולק על דבריהם של ר' שמעון וחברו, מתייחס לכוונה בשעת החטא ולא לידיעה שלאחר החטא.

אמור מעתה: אף ר"א, שברישא דיבר על עת הידיעה, מתיחסים דבריו אף לעת הכוונה. פירוש: המחלוקת בין ר' אליעזר לר' יהושע היא האם יש משמעות לחטא בהקשרו הספציפי המיוחד, או שמא החטא הספציפי לא בא לייצג את עצמו אלא את כלל החטאים המחייבים חטאת. נחלקו, אפוא, התנאים בדעת ר' יהושע האם הדרישה שלו לספציפיות היא אף לאובייקט בו נעשה החטא - עליו לדעת באיזה חטא ובאיזה אובייקט חטא או שמא מסתפק ר' יהושע שידע שעבר עבירה מסוג אחד לקיטה קצירה וכדומה.

יסוד הדברים חד הוא: הדורש ידיעה ספציפית של החטא, מתחייב מדבריו שידרוש חטא ספציפי. החטא אינו רק ביצועו בפועל אלא אף הקונספציה שהובילה את החוטא לחטאו!

ג. מתעסק במשנה:

- המונח "מתעסק" מופיע במשנה כתוצר לוואי של הכרח דרשני לדעת ר' אליעזר החולק על ר' יהושע ואינו מקבל את דרשתו שחטא הינו דבר ספציפי. ללמדך:
1. המונח "מתעסק" הינו מונח העומד בפני עצמו ואינו קשור למערכת המושגים בהם דנה המשנה עד כה!

2. פטור מתעסק יסודו בדרשה ועל כן אינו קיים אלא לדברי התנא המחייב את הדרשה הזו! הדגשת הפסוק "אשר חטא בה" באה, לפי ר' אליעזר, לקבוע שחוטא המתחייב חטאת, הינו חוטא שהתכוון לחטוא בשגגה ולא אדם שמצא את עצמו בלא משים שעבר עבירה. לדעתו של ר' יהושע, הממעט מחיוב חטאת את שחטא חטא לא מסוים, אין מתעסק עונה לאמת-מדה זו, שהרי הוא חטא חטא מסוים, ואף שעשה זאת בטעות שוגג הוא ועליו להביא חטאת!

"מתעסק" הינה צורה מוגדרת של פעילות - האדם הפועל עושה דברים בגופו מבלי שהוא מודע ומתכוון למה שהוא עושה!

ב. "מתעסק" בגמרא - ניתוח המקורות השונים:

1. "מתעסק" בדעת שמואל.

כריתות יט-כ: דין הגמרא סובב סביב דבריו של ר' אליעזר שמתעסק פטור מדרישת הפסוק "אשר חטא בה".
מתעסק דמאי? אי דחלבים ועריות, חייב! דאמר רב נחמן אמר שמואל המתעסק בחלבים ועריות חייב שכן נהנה. ואי מתעסק בשבת, פטור! מאי טעמא מלאכת מחשבת אסרה תורה.

אין ליחס את דרשתו של ר' אליעזר לחלבים ועריות, שהרי כבר קבע שמואל שהמתעסק בחלבים ועריות חייב משום שנהנה, ודרשתו באה לפטור ולא לחייב. אין ליחס את דרשתו של ר' אליעזר אף למתעסק בשבת שהרי בשבת פטור המתעסק מסברא ואין צורך בדרשה!

יש להתבונן בדבריו של שמואל לגופם: מצד אחד הוא אומר שמתעסק בחלבים ועריות חייב משום שנהנה, יוצא שבמקום שאינו נהנה יפטור כמתעסק, מאידך אומר שמואל שהמתעסק בשבת פטור מטעם "מלאכת מחשבת" הנדרשת בשבת. נמצא שבמקום שלא קיימים בו היסודות ההלכתיים של השבת היה למתעסק להיות חייב?! יתר על-כן: ברגע שברישא של דבריו הוא מקבל מבחינה עקרונית את הפטור של מתעסק היה לו ליישם פטור זה בסיפא של דבריו?!

לדעתו של שמואל מתעסק אינו דין אלא תיאור מצב! מתעסק הינו אדם שאינו מתכוון לעבור עבירה אלא קרתה לו עבירה בלא משים (בגלל נתק בין תודעתו למעשיו). קובע שמואל: אין שום משמעות עצמית ל"מתעסק" שהרי מחד, גם אם נאמר שמתעסק פטור, בחלבים ועריות יתחייב הואיל ולא רק עשה מעשה אסור בפועל אלא אף נהנה מאסור ואין שום משמעות להתעסקותו בנסיבות אלו (למרות שאדם מתעסק הוא חוטא לכל דבר! שהרי הוא עושה את החטא פיזית ואין לך עשייה ממשית מזו. הנתק האישייתי אינו גורע דבר ממשות החטא - אני חוטא בלא שעשיתי חטא!). מאידך, אף אם נאמר שמתעסק חייב, במלאכות שבת הוא יפטור משום שעשה מלאכה שלא התכוון אליה ומלאכה נטולת כוונה אינה

מלאכת מחשבת! נמצא שמעמדו ההלכתי של המתעסק ברור מסברא (כלומר, ללא צורך בדרשה). בחלבים ועריות לא תתכן שום משמעות למצב זה. ובשבת אין שום בסיס לחיוב בנסיבות אלו הואיל וזו עשית מלאכה בלא כוונה.

קושיות האמוראים על שיטתו של שמואל במתעסק בשבת

א. קושיית רבא:

א"ל רבא לרב נחמן והא תינוקות דכי מתעסק דמי ותנן: 'מי שהיו לו שני תינוקות אחד למול בשבת ואחד למול לאחר השבת ושכח ומל. ר' אליעזר מחייב חטאת ור"י פוטר'. עד כאן לא פטר ר' יהושע אלא משום דקסבר טעה בדבר מצוה. אבל מתעסק בדבר דלאו מצוה אפילו ר' יהושע מחייב....

מחלוקת זו, בין ר' אליעזר לבין ר' יהושע היא בטועה בדבר מצוה אבל אם אינו טועה בדבר מצוה לכולי עלמא חייב חטאת! ומקשה רבא: אם מתעסק בשבת פטור משום שאין זו מלאכת מחשבת, יש לפטור אף את המתכוון למול אחד ובטעות מל את שלא נתכוון אליו שהרי עשה מלאכה בלא כוונה - מלאכת מחשבת אסרה תורה! למרות שלא מדובר כאן במתעסק בצורתו המקורית, אליבא דשמואל הפוטר מתעסק מטעם מלאכת מחשבת כל מקרה שבו התכוון לדבר אחד ועשה דבר אחר מתעסק הוא. (ואכן, לשון הגמרא "דכי מתעסק דמי!")

תרצו של רב נחמן:

א"ל הנח לתינוקות הואיל ומקלקל בחבורה חייב מתעסק בחבורה חייב.

עשיית חבורה מלאכה חריגה היא - חייבים על עשייתה למרות שאינה מלאכת מחשבת באמות המידה של מלאכות שבת ולכן אף אמות המידה האחרות של מלאכת מחשבת אינן קיימות בחובל.

ב. קושיית רב יהודה:

איתיביה רב יהודה לשמואל ר' יהודה אומר אפילו מתכוון ללקט תאנים וליקט ענבים... ר"א מחייב חטאת, ר' יהושע פוטר. והא הכא מתעסק הוא, ור' יהושע נמי לא פטר אלא מן מינא למינא אבל בחד מינא אפילו ר' יהושע מחייב!

אליבא דשמואל כל חריגה מן הכוונה מתעסק הוא שהרי לא עלתה בידו כוונתו ויש לפטור הואיל ואין זו מלאכת מחשבת!?

תרצו של שמואל:

א"ל שיננא שבוק מתניתין ותא בתראי. הכא במאי עסקינן כגון שאבד 'מלקט' מלבו. נתכוון ללקט ענבים ושכח וסבור תאנים בעינן והלכה ידו

על הענבים. דר' אליעזר סבר הרי נעשתה כוונתו ור' יהושע סבר הרי לא נעשתה כוונתו ומחשבתו.

פירוש: יש לגביל את המחלוקת שבין ר' אליעזר לר' יהושע במתעסק, למקרה גבולי, שמצד אחד אפשר לראותו כמי שעשה מלאכת מחשבת שהרי ליקט את שרצה ללקט, ומאידך אפשר לראותו כמתעסק שהרי בפועל, עשה את המלאכה בלי כוונה. נמצא: לא נחלקו ר' אליעזר ור' יהושע בעקרון או בדרשה אלא עד כמה יש להרחיק לכת בסברת מלאכת מחשבת שהיא סברתו של שמואל.

ג. קושייתו של רב אושעיא:

מתיב רב אושעיא רבי שמעון... על מה נחלקו על דבר שהוא משום שני שמות שרבי אליעזר מחייב חטאת ורבי יהושע פטור. ורבי יהודה מאי קאמר דפליגי בנתכוון ללקט ענבים ולקט תאנים, שחורות ללקט לבנות; ענבים ותאנים שחורות ולבנות מאי ניהו - שני שמות, היינו רבי שמעון! רבי יהודה מאי אתא לאשמועינן? אלא לאו מתעסק איכא בינייהו דרבי יהודה סבר מתעסק חייב ור' שמעון... סברי מתעסק פטור?!

בניגוד לדברינו לעיל, רואה הגמרא בתאנים וענבים שני שמות. לשיטתה זו לא ברור מה בא ר' יהודה להוסיף מעבר למה שאמרו ר"ש וחברו. לכן אומר ר' אושעיא: לא בא ר' יהודה אלא לומר שגם הנסיבות של מתעסק הן בכלל המחלוקת של ר' אליעזר ור' יהושע משום שמתעסק בשלעצמו פטור. ואילו ר"ש ורש"ז חולקים וסוברים שמתעסק לכולי עלמא פטור, ואין לכלול את מקרה מתעסק בתחום המחלוקת שבין ר' אליעזר ור' יהושע. ר"ל: ר' יהודה המדבר מפורשות על דגם של מתעסק אליבא דשמואל וכולל בתחום זה את מחלוקת ר"א ור' יהושע על כורחך סובר שמתעסק חייב. לכן, כשם שנחלקו ר' אליעזר ור' יהושע בידיעת החטא הם נחלקו בכוונת החטא. אבל ר"ש ורש"ז אשר מדברים בלשון כללית, יש לצמצם את דבריהם רק לידיעת החטא ולא לכוונתו, הואיל וכל המקרים של כוונה לחטא בזה וחטא באחר מתעסק הוא, ומתעסק לכולי עלמא פטור. נמצא שסברתו של שמואל נתונה במחלוקת תנאים ושמואל אמר את דבריו כסברא מוכרחת שאין אחריה ערעור?!

תרוץ הגמרא:

לא! מתעסק דברי הכל פטור. והכא בהא קמיפלגי - דר"ש סבר שכח מלקט מלכו בשם אחד דברי הכל חייב, כי פליגי בשני שמות. ר' יהודה סבר לא שנא בשם אחד לא שנא בשני שמות פליגי.

רש"י, בד"ה ור' יהודה מפרש:

וסבירא ליה דשחורות ולבנות שם אחד הם הואיל והן מין אחד.

כלומר, לפי רשי יש תפנית בתפיסת הגמרא: ר' יהודה, שקודם סברנו שמדבר ב"שני שמות" מדבר אף ב"שם אחד". שחור ולבן שם אחד הם! אולם קשה להלום הסבר זה. שהרי אם היה מקום לומר ששחור ולבן זה שם אחד מדוע לא תירצה כך הגמרא בראשית דבריה, זאת ועוד, אין שום זכר בגמרא שישנה תפנית בתפיסת המקרים בהם עוסק ר' יהודה! לכן, לעניות דעתי יש לומר שהגמרא נאחזת בפער הניסוחי שיש בין דברי ר' יהודה לדברי ר"ש. ר"ל: ר"ש ורשש"ז מנסחים את דבריהם בלשון שלילית אין מחלוקת בשם אחד אלא רק בשני שמות ואילו ר' יהודה בלשון חיובית תוך הבאת דוגמאות וא"כ אין בדבריו של ר' יהודה שלילת שם אחד אלא התייחסות למקרים מסוימים שעליהם הוא מדבר ואולם גם מקרים שלא דבר בהם נחלקו בהם ר' אליעזר ור' יהושע.

2. מתעסק בדברי אביי ורבא

את דבריהם של אביי ורבא אנו מוצאים בשני מקומות: בכריתות יט, ובשבת עב - עג. בשבת המחלוקת. בין אביי ורבא היא מרכז הדיון. מחלוקת שיסודה היא בפרשנות הברייתא הפוטרת את השוגג בלא כוונה. בכריתות המחלוקת בין אביי ורבא מופיעה כחלק מדיון בדרשתו של ר' אליעזר ש"אשר חטא בה" בא לפטור את המתעסק מחטאת. בכך מקבלת מחלוקת זו, העוסקת ביסודה בשוגג בלא כוונה, הקשר חדש, קרי: מתעסק. בדברינו נתבונן בשתי הסוגיות כל אחת כשלעצמה, ובהשוואה הבלתי נמנעת ביניהן.

א. שבת עב - עג

נתכוון להגביה את התלוש וחתך את המחובר פטור! לחתוך את התלוש וחתך את המחובר רבא אמר פטור אביי אמר חייב. רבא אמר פטור: **דהא לא נתכוון לחתיכה דאסורא!** אביי אמר חייב **דהא קמכוין לחתיכה בעלמא!** אמר רבא מטא אמינא לה דתניא חומר שבת משאר מצוות וחומר שאר מצוות משבת. חומר שבת משאר מצוות: שהשבת עשה שתיים בהעלם אחד חייב על כל אחת ואחת, מה שאין כן בשאר מצוות. **וחומר שאר מצוות משבת שבשאר מצוות שגג בלא מתכוון חייב מה שאין כן בשבת.**

נחלקו אביי ורבא בשאלה מהי שגגה בלא כוונה, הפוטרת בשבת אף שהיא מחייבת בשאר מצוות. דעת רבא: אדם שעלתה בידו מלאכה מבלי שהתכוון לעשותה ואולם היא קרתה לו בטעות פטור מחיוב חטאת, הם דברי הברייתא שוגג בלא מתכוון בשבת פטור מחטאת. דעת אביי: כל שהמעשה עלה בידו, אף שנעשה בהקשר אחר ממה שתכנן, חייב חטאת ובגדר מתכוון הוא. ועל כרחנו יש להעמיד את הברייתא בנסיבות שבהן תכנן מעשה אחד ועלה בידו מעשה אחר לגמרי דוגמת המגביה את התלוש המוצא את עצמו חותך בשבת.

מקומם של "מתעסק" ו"מלאכת מחשבת" בסוגיא בשבת.

בטרם נעמוד על מחלוקתם של אביי ורבא יש להדגיש מספר דברים:

- א. המונח מתעסק לא קיים לא בברייתא ולא בדבריהם של אביי ורבא.
- ב. הביטוי "מלאכת מחשבת", אף שלכאורה יש לו מקום בסוגיא המחלקת בין שבת לשאר מלאכות נעדר מסוגייתנו!
ואכן מתעסק ושוגג בלא מתכוון שני עולמות הם:
"מתעסק": צורה מוגדרת של פעילות - האדם הפועל עושה דברים בגופו מבלי שהוא מודע ומתכוון למה שהוא עושה!
"שוגג בלא כוונה": מעשה שאדם עושה מתוך כוונה גמורה לעשות את שהוא עושה ואולם עולה בידו- מתוך טעות - מעשה שלא התכוון אליו, ולא בכדי נקרא אדם זה שוגג - שוגג בלא כוונה! התעסקות משקפת אופי של פעולה ואילו השגגה משקפת טעות בשקול הדעת או בקריאת המציאות שהביאה את האדם לידי חטא.
והדברים מתבקשים: הברייתא העוסקת בשוגג בלא מתכוון היא בסתמא, ואילו מתעסק שנוי במחלוקת בין ר' אליעזר לר' יהושע! לכן נאמר שהבדל בין שבת לבין שאר מצוות משקף את ייחודן של מלאכות שבת לא בעולמן (מלאכת מחשבת) אלא בתוך המערכת הכללית של שגגות.
רוצה לומר: כל המצוות יסודן בקביעה אלוקית שדבר זה אסור באכילה, שפעולה זו אסורה בעשייה, וכדומה. לעומת זאת מלאכות שבת אף שאיסורן בכרת הוא אלוקי מציאותן כמלאכות יסודו בקביעה אנושית!
לכן בשאר המצוות גם שגגה שיסודה בטעות מציאותית שגגה היא, שהרי עברתי על רצונו של ה' ואכלתי את שאסור היה לי לאכול! לעומת זאת אם עשיתי מלאכה שלא התכוונתי לעשותה אין לחייב אותי חטאת שהרי על מנת להיקרא חוטא עלי להיות חוטא במישור האנושי ביני לבין עצמי, ואני לא עשיתי מלאכה - המלאכה קרתה לי בטעות!
ואם אינני עושה מלאכה אין לי "מעמד מן השמים" של עובר עבירה!
שונים הדברים במתעסק שעניינו בשאלה האם יש ליחס לאדם מעשה שעשה בגופו; שאלה שאינה קשורה לשבת בלבד אלא לכל מעשי חטא. יתר על-כן: מתעסק מיוחס למלאכתו יותר משוגג בלא כוונה שהרי הראשון לא היתה לו כל כוונה ומצא את עצמו עושה מעשה, ואילו השני התכוון לדבר אחד ומצא את עצמו עושה דבר אחר לגמרי נגד כוונתו!

מחלוקת אביי ורבא:

רבא:

רבא אמר פטור דהא לא נתכוון לחתיכה דאסורא.

פירוש: אדם אשר התכוון לחתוך תלוש, לא התכוון לעשות מלאכה האסורה בשבת. יתר על-כן. הוא התכוון לעשות מלאכה מותרת, ועל כן אין לראותו כשוגג במלאכה, שהרי את המלאכה במשמעותה האיסורית (מוטב נאמר במשמעותה המלאכתית) לא התכוון לעשות! אין הוא "עושה מלאכה" שמתחייב חטאת אלא "טועה במלאכה" וטועה במלאכה אינו חייב חטאת!

אביי:

אביי אמר חייב דהא מתכוון לחתיכה בעלמא.

רוצה לומר: המדד אינו אם התכוון לאסור או להיתר אלא האם התכוון למעשה שעשה או לא! מלאכה שלא מחייבת בחטאת היא מלאכה שעשיתי מבלי להתכוון למעשה זה כלל. אולם העושה את המעשה שהתכוון אליו בהקשר הלכתי מחייב (לא כפי כוונתו) לא פעל נגד עצמו שהרי עשה את שרצה לעשות ואולם שגג בהקשר של המעשה זה בתחום שבינו לבין א-לוהיו ויש לחייבו חטאת!

יש להעיר שאין שום הכרח להעמיד את דברי רבא בנסיבות שבהן הוא חתך אובייקט אחר מזה שהתכוון אליו. שהרי רבא אומר: "דהא לא נתכוון לחתיכה דאסורא", לאמור: הוא פטור משום שמצא עצמו עושה מעשה שלא התכוון אליו ולא משום שעשה את מעשהו באובייקט אחר! וכן לאביי "חשב להגביה את התלוש וחתך את המחובר", פירוש התכוון להגביה את שחשב שהוא תלוש (מעשה שנעשה דווקא בתלוש), ומצא את עצמו עושה מעשה אחר לגמרי באותו אובייקט!

כך יש לראות גם את דיון הגמרא בדברי אביי ורבא⁴: "שגג בלא מתכוון בשאר מצוות היכי דמי? דסבור דשומן הוא ואכלו. מה שאין כן בשבת דפטור דנתכוון לחתוך את התלוש וחתך את המחובר פטור! ואביי שגג בלא מתכוון היכי דמי? דסבור רוח הוא ובלעו. מה שאין כן בשבת דפטור, דנתכוון להגביה את התלוש וחתך את המחובר, פטור! אבל נתכוון לחתוך את התלוש וחתך את המחובר חייב". הגמרא מפרשת את הברייתא על שני צדדיה, קרי הנסיבות של שגגה בלא מתכוון בשאר מצוות שחייב והמקבילה שלהם בשבת שפטור, לכל אחד מהאמוראים מתוך גישתו. עניינה של הגמרא הוא בהשלמת המשוואה בצד של שאר מצוות: לרבא - באכילת שומן במחשבה שזה חלב, כלומר פער בין הציפיות לבין המעשה בפועל; ולאביי - בכוונה לבלוע (שאינה אכילה כלל, שהרי רוק שאינו אוכל בולעים ולא אוכלים) דבר שבפועל נמצא כאכילת אוכל/חלב.

לסיכום: שוגג בלא כוונה הוא אדם המוצא עצמו עושה מעשה אסור באובייקט בו חשב לעשות מעשה מותר; לאביי כדאית ליה ולרבא כדאית ליה!

התפשטות המחלוקת

הגמרא מביאה לידי ביטוי את מחלוקת אביי ורבא במקרים נוספים:

איתמר נתכוון לזרוק שתים זורק ארבע רבא אמר פטור אביי אמר חייב. רבא אמר פטור דלא קמכוין לזריקה דארבע. אביי אמר חייב דהא קמכוין לזריקה בעלמא... **כסבור רשות היחיד ונמצאת רשות הרבים** רבא אמר פטור אביי אמר חייב. רבא אמר פטור דהא לא מכוין לזריקה דאסורא. אביי אמר חייב דהא קמכוין לזריקה בעלמא.

3. כריתות יט:

לרבה משכחת לה כגון שנתכוון לחתוך את התלוש וחתך את המחובר לאביי משכחת לה כגון שנתכוון להגביה את התלוש וחתך את המחובר....

הגמרא מביאה את המחלוקת בין אביי ורבה כביטוי לר' אליעזר הלומד את פטורו של מתעסק מדרשה. זאת בניגוד לדברי שמואל הסובר שאין למתעסק מעמד הלכתי עצמי (שהרי בעריות אין שום משמעות להתעסקות ("דהא נהנה") ובשבת מתעסק יפטר מטעם מלאכת מחשבת). הניגוד הוא בכך שלאביי ורבה יסוד הפטור של מתעסק הינו **מדין שוגג** ולא מדין מלאכה = מלאכת מחשבת. בכך מרחיבה הגמרא את תחומי ה"מתעסק", בקובעה שמתעסק אינו רק העושה מעשה נטול תודעה אלא אף המתכוון לדבר אחד ועולה בידו מעשה אחר לגמרי שהוא מעשה אסור. אין להקשות כיצד יש קיום לדבריהם הרי מלאכת מחשבת אסרה תורה? שהרי **קביעה שמתעסק אינו עושה מלאכת מחשבת היא חידושו של שמואל. אביי ורבה חולקים וסוברים שהתעסקות אינה קשורה לעצמות המלאכה אלא ליחס שבין המלאכה לעושה.** על כן הפטור של מלאכת מחשבת קיים במקום שהיתה פגיעה במלאכה עצמה (בגרעין המלאכה⁵) דוגמת מלאכה שאינה צריכה לגופה לר' שמעון ומקלקל לכולי עלמא! דברים אלה מחויבים בדבריהם של אביי ורבה. שהרי הם מנמקים את הפטור מצד שלא עלתה כוונתו בידו ולא מהטעם שלא עשה מלאכה! רוצה לומר: הפטור יסודו בעולם חיובי החטאת (פער בין מה שעשה לבין מה שהתכוון לעשות) ולא בעולם המלאכות (שלא עשה מלאכה בשבת).

יוצא, אפוא, שלפי הגמרא בכריתות, יש לזהות בין שגגה בלא כוונה לבין מתעסק! משמעות הדברים שלמרות שמצד אחד אנו מרחיבים את תחומי המתעסק אף למקום שיש פער בין הכוונה לבין המעשה, אנו מצמצמים את דין מתעסק (ר' אליעזר) למלאכות שבת בלבד. שהרי דבריהם של אביי ורבה יסודם בברייתא המחייבת בשאר מצוות למרות שהתעסק (שגג בלא כוונה) ופוטרת דווקא בשבת מדרשתו של ר' אליעזר מ"אשר חטא בה". ועל כורחנו נאמר שבשאר מצוות אין פטור של מתעסק משום שהוא נהנה! זאת בניגוד להבנה הפשוטה העולה מהגמרא בשבת, המחלקת בין מתעסק - שהוא דין כללי בכל חיובי החטאת ובו נחלקו ר' אליעזר ור' יהושע, לבין שגגה בלא כוונה - שהיא פטור אינדיבידואלי במלאכות שבת, פטור המקובל על כולם ומקורו אינו בדרשה של "אשר חטא בה" אלא במעמד המיוחד של מלאכות שבת במערכת חיובי החטאת (ע' לעיל).

3. סנהדרין סב ע"ב

כי אתא רב שמואל בר יהודה אמר: הכי תנא קמיה חומר בשבת משאר מצות, חומר בשאר מצות מבשבת. חומר בשבת, שהשבת עשה שתיים בהעלם אחד חייב על כל אחת ואחת מה שאין כן בשאר מצות. חומר בשאר מצות, שבשאר מצות שגג

5 מתעסק מבטא את היחס שבין עושה המלאכה למלאכה עצמה, וכאן יש מקום למחלוקת. מלאכה שאינה צריכה לגופה ומקלקל פוגעים, לעומת זאת, באיכות המלאכה: מלאכה שנעשתה שלא לשם עצמה אינה מלאכה. קלקול אינו מלאכה. כאן, הכוונה הגדירה את עצם המלאכה ולא את היחס שבינה לבין עושה.

בלא מתכוון חייב מה שאין כן בשבת... ושגג בלא מתכוון דקסבר רוק הוא ובלעו מה שאין כן בשבת דפטור שנתכוון להגביה את התלוש וחתך את המחובר פטור. וכדרב נחמן אמר שמואל, דאמר: 'המתעסק בחלבים ובעריות חייב שכן נהנה. המתעסק בשבת פטור מלאכת מחשבת אסרה תורה'.

ההבדלים בין סוגיא זו לסוגיות הקודמות ניכרים:

1. הגמרא מסבירה את הברייתא דלעיל לפי האוקימתא של אביי בלבד.
 2. הגמרא מזהה בין הברייתא לבין שמואל (מוטב נאמר מפרשת את הברייתא אליבא דשמואל) וזאת בניגוד לגמרא בכריתות המזהה את הברייתא עם ר' אליעזר ואביי ורבא החולקים על שמואל.
- ללמדך: לסוגיא בסנהדרין "מתעסק" אינו דין, אלא מקרה שמעמדו ההלכתי נגזר מתוך נסיבותיו השונות (שבת, עריות וחלבים), והכללתו של שוגג בלא כוונה בכלל מתעסק אינה נובעת מתפיסה חדשה של מתעסק, כפי שראינו בגמרא בכריתות, אלא מכך שמלאכה בלא כוונה אינה מלאכת מחשבת!

4. שוגג בלא כוונה בלבושיו השונים

יוצא, אפוא, שכל סוגיא רואה את המקרה של שוגג בלא כוונה בדרך אחרת:

- א. **שבת עב ע"ב:** דין ייחודי למלאכות שבת בגלל מעמדן המיוחד **כמלאכה** שחייבים על עשייתה חטאת. יש לחלק בין דין זה לבין מתעסק שיסודו בשאלה האם יש לראות את הפועל בלא משים כחוטא.
- ב. **כריתות יט ע"ב:** שוגג בלא כוונה - מתעסק הינו, וא"כ מושג אחד לנו: מתעסק, שיסוד הפטור שלו הוא מדרשת הפסוק "אשר חטא בה", ותחום התייחסות שלו הוא למלאכות שבת בלבד!
- ג. **סנהדרין סב ע"ב:** הדין הבסיסי הוא - מלאכה בלא כוונה אינה מחייבת חטאת בשבת בגלל "מלאכת מחשבת", ומתעסק **בשבת** בכללה שהרי עשה מלאכה בלא כוונה. בשאר מצוות, מעשה בלא כוונה אינו רלוונטי "דהא נהנה" ואף לעניין זה אין מעמדו של מתעסק שונה! לא בכדי סוגייתנו המתבוננת על שגגה בלא כוונה בעיניים של מלאכת מחשבת, מעדיפה את האוקימתא של אביי, שהרי בהתכוון לחתוך את התלוש וחתך את המחובר יש מקום לומר שזו מלאכת מחשבת - הוא התכוון לחתוך, ואף חתך את שהתכוון אליו! אלא שטעה בראית המציאות. אם כן, יש כאן מעשה מכוון שהתברר כמלאכה ומלאכת מחשבת הוא! מה שאין כן במקרה שהתכוון להגביה ונמצא חותך הוא עשה מלאכה בלא כוונה ומעשה שלא התכוון אליו אינו מלאכת מחשבת!

ג. שיטת רש"י במתעסק

1. על המשנה⁶

א.

ור' יהושע פטר - מפרש בגמרא, "אשר חטא בה" - עד שיוודע לו במה חטא.

ללמדך: הברייתא המובאת בגמרא היא יסוד המחלוקת בין ר' יהושע לבין ר' אליעזר! נמצא שאת הסברה של המחלוקת נמצא בדבריו של רש"י על הברייתא. נתבונן, אפוא, בפרשנותו של רש"י על הברייתא:

מבעי ליה פרט למתעסק כגון נתכוון לאו ועשה אחרת, ואי קשיא: אם כן, דר"א אית ליה דרב נחמן, האי "בה" דדריש ר' אליעזר פרט למתעסק, לא צריך, דממלאכת מחשבת דמייתי רב נחמן מצי למילף?! נראה לי: דר"א לית ליה דרב נחמן דדריש מלאכת מחשבת אסרה תורה דלא משמע ליה ההיא דרשה ולא מייתי דרב נחמן אלא משום דאמר בהדיא דמתעסק בשבת. פטור. **אבל לרבי יהושע דדריש "אשר חטא בה" עד שיוודע לו במה חטא, איהו דריש כרב נחמן מלאכת מחשבת אסרה תורה.**

המחלוקת בין ר' אליעזר לבין ר' יהושע היא האם לדרוש את "אשר חטא בה" לידיעת החטא או למתעסק. אולם גם לר' יהושע, הדורש את "אשר חטא בה" לידיעת החטא, מתעסק בשבת פטור, משום שאין סיבה להניח שהוא שולל את הדרשה שמלאכת מחשבת אסרה תורה!

ב.

... על מה נחלקו על דבר שהוא משום שני שמות כגון ספק קצר ספק טוחן ספק תאנים ספק ענבים, וכן בנתכוון לזו ועשה את זו, ד"בה" דכתיב בקרא בין אידיעה בין אחטאת היא לר' יהושע, עד שיתכוון לחטוא בה, ולעת הידיעה ידע במה חטא. ולר' אליעזר כיון שנתכוון לדבר שיש בו חטא ולעת ידיעה נדע לו שחטא, סגי.

לדעת ר"ש, דרשתו של ר' יהושע היא זו צדדית, רוצה לומר: "בה" הכתוב בפסוק נדרש לשני הפנים של החטאת, לשגגה ולידיעה כאחת. ר' אליעזר החולק על ר' יהושע סבור שדי בכך שהתכוונת לחטוא ושתדע שחטאת, בכדי להתחייב בחטאת. נמצא שלפי ב"א זו במשנה נחלקו ר' אליעזר ור' יהושע אף בתחום שהוא בכלל מתעסק בהגדרתו של רש"י ("כגון נתכוון לזה ועשה את זה"). על כן מתקשה המשנה:

6 כריתות יט ע"א.

7 פסקא זו למדתי מתלמידי נסים לוק.

א"כ דמתעסק כי האי גוונא חייב, למה נאמר "בה"? **פרט למתעסק בהתירא**, כגון לחתוך את התלוש וחתך את המחובר. אבל זה המתעסק באיסור חייב.

כלומר, דווקא בבבא זו מתקשה המשנה שהרי בבבא הראשונה הדרשה מתייחסת רק לידיעה, ור' אליעזר החולק, חולק על הצורך בידיעה ספציפית, אבל הוא דורש את "בה" למתעסק (באסורא ובהתירא). אבל בבבא זו, שדרשתו של ר' יהושע מתייחסת למתעסק באסורא, ור' אליעזר חולק אף ביחס למתעסק, אם כן "בה" למאי דריש? ומתרתת המשנה אליבא דרש"י "פרט למתעסק בהיתירא"! נמצא שלפי לישנא זו, "מתעסק" הוא מתעסק דהתירא בלבד, ור' אליעזר יפטור מתעסק זה מדרשת "בה". מסתבר שר' יהושע שלא דורש את "בה" למתעסק יפטור מתעסק זה בשבת מטעם מלאכת מחשבת כשמואל, וצריך עיון!

2. על הגמרא (בסוגיות השונות):

א. שמואל (בכריתות יט)

תעסק בחלבים: כגון חלב ושומן לפניו ונדע שזה חלב וזה שומן, ונתכוון לאכול שומן, והביט למקום אחר, והלכה ידו אל החלב ואכלו. אי נמי חלב וחלב לפניו וסבור שהוא שומן ונתכוון לאכול חתיכה זו ואכל את זו. ולא דמי לשוגג. דשוגג היינו שנתכוון לחתיכה זו עצמה אבל סבור שהוא שומן.

שני מקרים במתעסק. האחד אין בו כל אלמנט של שגגה אלא נתק תודעתי בלבד, והשני יסודו בשגגה אבל המעשה בפועל לא היה זה שהתכוון אליו. הצד השווה בשניהם הוא שהוא התכוון לדבר אחד, ובפועל, מתוך חוסר תשומת לב, עשה משהו אחר.

מתעסק בעריות: כגון נתכוון לבוא על אשתו נדה וסבור טהורה היא. אחותו ואשתו לפניו ונשמטה אשתו ולא ידע ובאה אחותו במקומה. ולא דמי לשוגג! דשוגג כגון שנתכוון לזו עצמה וסבור שהיא אשתו.

במתעסק בעריות יש חריגה משהו מהיסוד עליו דברנו במתעסק בחלבים, שהרי רש"י אינו מתאר לנו מצב שבו אדם מתכוון לבעול את אשתו (המותרת) ובלי משים הוא בועל את אחותו (האסורה) משום שמקרה זה נראה לו בלתי מציאותי. על כן קובע רש"י שמדובר כאן בנסיבות שבהן "המתעסק" ידע שאשתו נמצאת במיטתו ובעל את שבטוח שהיא אשתו ולא עלה על דעתו שאשתו נשמטה ובאה אחותו במקומה.

ללמדך: טעות שיסודה בהנחה שיש לה בסיס אינה שגגה אלא התעסקות! יסוד השגגה היא קונספציה מוטעית: ראית המציאות או ההלכה בדרך שגויה. על דרך זו יש לראות את דבריו של רש"י ברישא של הדבור:

כגון נתכוון לבוא על אשתו נדה וסבור טהורה היא.

ואין להקשות הרי לפנינו מקרה ברור של שגגה? מה לי סבור שהיא טהורה ומה לי סבור שהוא שומן?! הוא אשר אמרנו הטעות שטעה מתוך קונספציה היא שגגה אבל טעות שביסודה בהנחה נכונה (אתמול אשתו היתה טהורה...) אינה שגגה, ומתעסק הוא. דהיינו התכוון לעשות דבר זה ומצא עצמו עושה מעשה אחר בלתי צפוי!

סיכום: המתעסק הוא האדם המתכוון למעשה אחד ומצא עצמו עושה מעשה אחר שלא נתכוון אליו, בין אם קרה הדבר מנתק תודעתי ובין אם קרה הדבר משום שהשתנתה המציאות מבלי שהוא העלה זאת על דעתו. לעומת זאת, הפועל במציאות מתוך פרשנותו כפי שהוא רואה אותה, וראיתו התגלתה כלא נכונה שוגג הוא וחייב חטאת!

ב. מסרים נוספים של מתעסק (מקרים המובאים בגמרא בסתירה לשיטת שמואל)

1. שני תינוקות:

תינוקות הינו מתעסק - שנתכוון למול את זה ומל את זה ושוגג כגון שהיה מתכוון לזה עצמו אבל סבור שנולד בשבת.
[מתעסק] בדבר דלאו מצוה - כגון שנתכוון לתאנה זו ולקט את זו.

רש"י לשיטתו שמתעסק הוא אדם שעשה בלא משים את שלא נתכוון אליו. לכן המתכוון למול תינוק אחד ומל תינוק אחר הוא מקרה של מתעסק, ולדעתו של שמואל, שמתעסק בשבת פטור משום שלא עשה מלאכת מחשבת, אף המל בנסיבות אלו צריך להיות פטור. השוגג, בניגוד למתעסק, הוא אדם שכוונתו יצאה לפועל והתברר לו שעשה מעשה אסור.

2. מתכוון ללקט תאנים ולקט ענבים

ור' יהושע נמי לא קא פטר אלא מן מינא למינא אבל בחד מינא אפילו ר' יהושע מחייב. - ואת אמרת מתעסק בשבת פטור דמשמע בסתם ואפילו בחד מינא.

אע"פ שהיה מקום לומר ש"חד מינא" אינה התעסקות, שהרי נמצא עושה מעין מה שהתכוון אליו; קביעתו הגורפת של שמואל שמתעסק פטור בשבת, משמעה שמי שלא עלתה בידו כוונתו, בכל צורה שהיא מתעסק הינו, ויש לפוטרו בשבת!

אפילו ר' יהושע מחייב - דלאו מתעסק הוא שהרי ללקיטת תאנים נתכוון וליקט תאנים. ואע"ג דאביי ורבא לא פטרי במתעסק אלא במתכוון להיתר, כגון לחתוך את התלוש וחתך את המחובר, אבל שמואל אפילו במתעסק באיסור פטר, דנקט הש"ס למילתיה" מלאכת מחשבת אסרה תורה" משמע שיתכוון בו.

ואין להקשות: הרי רש"י זיהה בין ר' יהושע שלא דורש את "אשר חטא בה" למתעסק עם שמואל הסובר שמתעסק פטורו בשבת מטעם "מלאכת מחשבת". שהרי הקביעה ש"מין אחד" הוא מתעסק מחויבת בדעת שמואל האומר פטור סתם, ולא בדעת ר' יהושע שאין לו דברים מפורשים במתעסק, ואת חיובו כאן יש להסביר בכך שאין לראות במקרה זה מתעסק.

תא בתראי - תריץ כוונתי דמתעסק פטור, והכא לאו מתעסק הוא דאותה שנתכוון אותה ליקט...

אכן כל שלא עלתה בידו כוונתו, אפילו במין אחד, מתעסק הוא. אולם בנסיבות של משנתנו לא במתעסק עסקינן אלא באדם שעלתה כוונתו בידו!

3. מחלוקת ר' שמעון ור' יהודה במשנה [הוא אמינא שבמתעסק פליגי]

אלא לאו מתעסק איכא ביניהו - דשמעיה רבי יהודה לרבי שמעון שזורי דאוקי פלוגתא באבד מלקט מלבו אבל במתעסק דברי הכל פטור ואתא איהו למימר אפילו נתכוון ללקט לבנים ולקט שחורים הוי מתעסק, הואיל ובאסור נתעסק פליגי. ומחייב ר' אליעזר, ואפילו ר' יהושע לא פטר אלא בשני שמות אבל בשם אחד חייב. א"כ למה נאמר "בה" [לדעת ר' אליעזר]? פרט למתעסק בהיתר או במתעסק באב מלאכה ועשה אב מלאכה אחרת.

פירוש: לדעת ר"ש, מתעסק (העושה דבר שלא התכוון אליו) הוא מחוץ לתחומי המחלוקת שבין ר' יהושע לר' אליעזר, ועל כן אין להעמיד את המחלוקת אלא באבד מלקט מלבו; אבל המתכוון ללקט שחורים ולקט לבנים לכולי עלמא פטור מטעם מתעסק (שלא ברור מקורו, ונראה שמטעמו של שמואל). לדעת ר' יהודה מתעסק אינו עילה אוטומטית לפטור, ועל כן אף בנסיבות של מתעסק נחלקו ר' יהושע ור' אליעזר. קרי: אף בנתכוון לשחורים ולקט לבנים נחלקו התנאים, שהרי אף במקרה זה עסקינן באדם החוטא בחטא לא ספציפי והוא בכלל מחלוקת התנאים האם דרשינן "אשר חטא בה" לעניין החטא או לא. ולדידו של ר' יהודה, ר' אליעזר שאינו דורש את "בה" לחוטא הוא דורש את "בה" למתעסק. ומתעסק אליבא דר' יהודה הינו:

1. מתעסק בהיתר - חוטא אינו אלא המתכוון לעשות חטא; וזה לא התכוון לעשות חטא, וע"כ מקרה זה הוא בכלל דרשתו של ר' אליעזר, הדורש מתעסק, ולא בכלל דרשתו של ר' יהושע הדורש חוטא.
2. נתכוון לעשות אב אחד ועשה אב אחר - למרות שלכאורה מדובר כאן באדם המתכוון לחטוא, יש לומר שהעושה מעשה אחר לגמרי מכוונתו המקורית אין לראותו כמתכוון לעשות דבר אחד ועלה בידו דבר אחר = חוטא חטא לא ספציפי, אלא יש לראותו כמי

שחטא בלא שהתכוון לכך; שהרי למעשה שמצא עצמו עושה כלל לא נתכוון ואין שום משמעות לכך שהיתה לו כוונת עבירה בהקשר אחר. ולעניין החטא שעשה הוא מתעסק בהתירא.

4. דברי רבא

רבא אמר ליקדם איכא בינייהו - שנתכוון ללקט זו תחילה ואחר כך זו והלכה ידו על האחרונה ר' שמעון ור' שמעון שזורי סברי אם משם אחד דברי הכל חייב הואיל ושם אחד וסוף סוף תרווייהו עביד ולא איכפת לן במקדים המאוחר. כי פליגי בשני שמות ר' אליעזר מחייב חטאת הואיל ולשניהם נתכוון ושניהם עשה ולא איכפת לן במקדים את המאוחר. ורבי יהושע פוטר הואיל ובשעת לקיטת כל אחת ואחת לא לזו נתכוון הוה ליה **כמתעסק ופטור**

נמצא שאליבא דרבא, ר' יהושע בדעת ר' שמעון מביא את מתעסק לנסיבות מרחיקות הלכת ביותר, קרי: גם אם הקדים את שחשב לעשות בסוף, מתעסק הוא, שהרי לא עשה את שנתכוון אליו במעשה בפועל!

נמצאת אומר: יסוד מתעסק חד הוא - אדם הפועל מתוך מגמה לעשות מעשה אחד ועלה בידו מעשה שכלל לא נתכוון אליו (ובכלל זה החוטא בגלל שהמציאות השתנתה באופן לא צפוי) בניגוד לשוגג הפועל לפי כוונותיו אלא שטעה בקונספציה וחשב את האסור למותר מציאותית או הלכתית.

ג. מתעסק בדעת אביי ורבא

1. שבת עב - עג:

נתכוון להגביה את התלוש - כגון דנפל סכין בערוגת הירק ונתכוון להגביהו.

וחתך את המחובר פטור - דכתיב "אשר חטא בה" ודרשינן בכריתות, פרט למתעסק בדבר אחר ועשה דבר זה. ושוגג היכי דמי כגון שנתכוון לכך, אבל שגג דסבור שאין היום שבת או סבר שמלאכה זו מותרת. **וזה מתעסק בהגבהה היה ולא בחתיכה.**

- א. רש"י מזהה בין שוגג בלא כוונה לבין מתעסק - את יסודות הסוגיא בכריתות הוא מעתיק לסוגייתנו.
- ב. לדעת אביי ורבא פטור מתעסק יסודו בדרשת הפסוק "אשר חטא בה" (ודרשינן פרט למתעסק), וכדעת ר' אליעזר החולק על ר' יהושע הדורש פסוק זה לעניין אחר.
- ג. משמעות המונח מתעסק היא: עסוק בדבר אחד וחוטא בדבר אחר. בכך כולל רש"י, כנגזר משיטתם של אביי ורבא, אף את השוגג בלא כוונה תחת הכותרת "מתעסק";

שהרי ההגדרה הפשוטה של מתעסק היא מתכוון לדבר זה ועשה דבר אחר - ידו נשלחה בלא משים לעצם שלא רצה בו, התעסקותו היא בכך שאת החטא עשה נגד כוונתו מתוך חוסר תשומת לב. ואילו אביי ורבה מוספים אף את העושה מעשה ותוך כדי מעשה מוצא את עצמו עושה חטא בלא שהתכוון אליו. קובע, אפוא, רש"י: מתעסק הוא אדם העסוק (פועל במודע) בדבר אחד ותוך כדי מעשהו מתגלגל לחטא/מעשה אחר.

נתבונן עתה בדבריהם של אביי ורבה בשיטת רש"י בפרוטרוט:

רבא:

דסבור שומן הוא ואכלו - והיינו דשגג דסבור שומן הוא ולא נתכוון לאכול חלב וחייב. **ואע"פ דמתעסק הוא לרבא, דהא לא מתכוון לאכילת איסור, חייב.** דאמר שמואל בכריתות בחלבים ועריות מתעסק חייב שכן נהנה. אבל בשבת פטור דלא נהנה. והיינו סייעתא לדידיה דאמר נתכוון לחתוך את התלוש וחתך את המחובר פטור.

בדבריו של רבא אליבא דרש"י מוצאים אנו חידוש גדול: אדם שהתכוון לאכול שומן ונמצא שאכל חלב מתעסק הוא, ואינו שוגג אך חייב הוא שכן נהנה. מתעסק בחתיכת היתר הוה שיודע שהיום שבת ויודע שחתיכת המחובר אסורה.

אם כן אין לנו עסק באדם הלוקה בקונספציה מוטעית, אלא באדם שעסוק בעשיית מעשה היתר ומוצא את עצמו עושה מעשה אסור בגלל טעות בזיהוי. יוצא, אפוא, שלדידו של רבא השוגג הוא אדם שלוקה בקונספציה הלכתית מוטעית אבל אדם הלוקה בקונספציה מוטעית של **המציאות** אינו שוגג אלא מתעסק. לא בכדי מביא רש"י, לעיל בדבור המתחיל "וחתך את המחובר", דוגמאות של טעות הלכתית בלבד, שהרי טעות במציאות לדעתו של רבא התעסקות היא ולא שגגה. מתעסק זה בשבת יהיה פטור מדרשת הפסוק "אשר חטא בה", ובחלבים ועריות יהיה חייב משום שנהנה, והיותו מתעסק אינה משמעותית.

אביי

ואביי - אמר לך לעולם כי האי גוונא אף בשבת חייב, **דלאו מתעסק הוא.** והיכי דמי מתעסק דשאר מצות חייב, קסבר רוק הוא... ובלעו, דלא איכוין לאכילה דרוק לאו בר אכילה הוא אלא בליעה... ועלתה בידו אכילה. ודכוותיה דשבת דפטור: נתכוון להגביה ועלתה בידו חתיכה.

לדעת אביי העושה את ההתכוון לעשותו ונמצא שחטא שוגג הוא ולא מתעסק. על כן, האוכל חלב מתוך מחשבה שזה שומן, שוגג הוא, כשם שהמתכוון לחתוך את התלוש ומצא את עצמו חותך את המחובר שוגג הינו! קובע, אפוא, אביי שיש לצמצם את חידושה של הברייתא למקרה שבו התעסקות יותר מובהקת, ר"ל: אף שלא פעל בדבר אחר ממה שהתכוון אליו בגלל אובדן תודעה (שזה המקרה המובהק של מתעסק!), חוסר תשומת לב או טעות גלגלה אותו לפעול במישור שכלל לא התכוון אליו ואף לא רצה בו. וקובעת הברייתא:

הואיל והתעסק בדבר אחד ופעל בדבר אחר, אף שפעל מתוך מעשהו, דין מתעסק לו - ויפטר בשבת ויתחייב בחלבים ועריות. דוגמת אדם הבולע מתוך מחשבה שרוק בפיו ונמצא אוכל משום שהתברר שחלב היה בפיו. ובשבת "דנפל סכין בערוגת הירק ונתכוון להגביהו וחתך את המחובר" הוא הגביה את הסכין והתגלגל לחתוך ירק האסור בשבת. ודווקא במקרה זה, אבל המגביה ירק שחשבו כתלוש, והתברר שהוא מחובר, יתחייב אף בשבת; שהרי פעל מתוך הנחה מציאותית שמעשהו מותר והתברר שטעה בראית המציאות, ואותו מעשה קבל משמעות אסורה, כשם שלדעת אביי האוכל חלב מתוך מחשבה שזה שומן אינו מתעסק אלא שוגג⁸.

2. כדי להשלים את התמונה נתבונן בדבריו של רש"י בשבועות יט ע"א:

[ורבי אליעזר האי "בה" מאי עביד ליה] פרט למתעסק - בדבר היתר ובא לידו איסור ולא נתכוון לגופה של זו. כגון נתכוון לחתוך את התלוש וחתך את המחובר, נתכוון לאשתו והרי אחותו עמה במטה ונשמטה אשתו ובאה אחותו תחתיה. ואיזהו חייב? נתכוון לחתוך כסבור תלוש ונמצא מחובר, או כסבור היום חול או כסבור מלאכה זו מותר, ומ"מ לזו נתכוון, וכן בא על אחותו ונתכוון לגוף זה כסבור היא אשתו.

- א. תחום התייחסות של דרשת ר' אליעזר הוא מתעסק דהיתירא בלבד ואליבא דסיפא של המשנה בכריתות⁹.
 - ב. הפטור של "בה" מתייחס למלאכות שבת ולשאר אסורים כאחד, שלא כדעת אביי ורבא, שלדידם הדרשה מתייחסת למתעסק שעשה מלאכה בשבת, ואילו מתעסק בשאר אסורים חייב שכן נהנה.
 - ג. את המקרה של מתכוון לחתוך את התלוש וחתך את המחובר מסביר רש"י בנסיבות בהם לא חתך את שרצה לחתוך (= התלוש), אלא חתך משהו אחר (= מחובר) והתעסקותו היא בכך שלא עלה בידו את שנתכוון לעשותו עתה. ממילא שוגג הוא שעושה את שנתכוון אליו אבל מצא את עצמו בשגגה עובר אסור.
- כלומר: רש"י מסביר מקרה זה, שיסודו במחלוקת אביי ורבא, לא במישור המחלוקת שלהם (הרואה גם במי שחרג מכוונתו והתגלגל לידי מעשה אסור שלא התכוון אליו מתעסק), אלא במתעסק הקלסי המתכוון לדבר אחד ומחוסר תשומת לב רגעית שלח את ידו לדבר אחר לגמרי שלא רצה בו.

נמצא: לדידו של רש"י אף שאביי ורבא לומדים את דין מתעסק מדרשתו של ר' אליעזר, אין לזהות בין אביי ורבא ור' אליעזר. ונדגיש את השוני:

8 רש"י מחויב היה להסביר את המקרה בנסיבות אלו אף שחרג משהו מפשטה של הגמרא
 9 ויש לעיין: מדוע נקט רש"י דווקא את האוקימתא של הסיפא ולא את אוקימתת הרישא, בה דבריו של ר' אליעזר כוללים אף מתעסק באסורא? ועיין דברינו על המשנה.

- א. ר' אליעזר פוטר מתעסק מדרשת "בה" בחלבים ועריות כמו גם בשבת ואילו אביי ורבא פוטרים בשבת בלבד (בחלבים ועריות חייב משום שנהנה).
- ב. ר' אליעזר סבור שהתכוון להגביה את התלוש וחתך את המחובר ודומיו אינם מתעסק, ולאביי ורבא זה נדבך מרכזי בשיטתם.
- ג. לדעת אביי ורבא מתעסק הוא בהתירא בלבד, ואילו לדידו של ר' אליעזר בכריתות יש מתעסק אף באסורא (אף שראינו שבשבעות נקט רש"י שלדעת ר' אליעזר מתעסק הוא בהתירא).

על רקע הדברים הללו יש להדגיש כמה דברים בשיטתם של אביי ורבא:

- א. מתעסק פוטר מדרשת הפסוק "אשר חטא בה", ולא משום שעשה מלאכה שאינה מלאכה, הואיל ולא התכוון לעשותה.
- ב. מתעסק הפטור הוא מתעסק דהתירא בלבד, ואילו מתעסק דאסורא אינו "מתעסק"! (לר' אליעזר חייב חטאת בנסיבות אלו גם לרישא וגם לסיפא).
- ג. הפטור של מתעסק קיים במתעסק הנ"ל בשבת בלבד, ומטעמו של שמואל - "מלאכת מחשבת אסרה תורה".
- ד. למרות שבדעת ר' אליעזר אומר רש"י: "נראה לי דר"א לית ליה דרב נחמן דדריש מלאכת מחשבת אסרה תורה דלא משמע ליה ההיא דרשה", על דבריהם של אביי ורבא אין אנו מוצאים הערה בסגנון זה. יתר על כן: כבר ראינו לעיל שאין לזהות בין אביי ורבא לר' אליעזר למרות שיש ביניהם הסכמה שפטור מתעסק נלמד מדרשת הפסוק אשר חטא בה.

3. שלוש גישות במתעסק לדעת רש"י

כדי לעמוד על שלוש השיטות שראינו לעיל נתבונן בהן מתוך מבט השוואתי. אבן היסוד של חקירתנו תהיה שיטתו של **שמואל**:
 כפי שראינו לעיל באריכות, לדידו של שמואל מתעסק אינו **דין** אלא **מצב** שבו אדם עשה מעשה חטא בלא שהתכוון לעשותו (בניגוד לשוגג העושה מעשה מתוך כוונה לעשותו אלא שהתברר לו ש"חיי" בחטא). קובע, אפוא, שמואל שמעמדו הלכתי של המתעסק תלוי בנסיבות בהן הוא פעל: אם פעל בשבת פטור מחטאת משום שלא עשה מלאכה האסורה מן התורה (מלאכה שנעשתה בלא כוונה אינה מלאכה = מלאכת מחשבת אסרה תורה!), ואם הוא פעל בשאר אסורים חייב משום שנהנה "הלכך חשיב בכוונה".

ר' אליעזר: לדידו מתעסק אינו מצב המתאר מעשה בלא כוונה, אלא **דין**. התורה מיעטה את המתעסק מהחוטאים בשגגה, ופטרה אותם מחיוב חטאת. בכלל "מתעסק" אף המתעסק בחלבים ועריות, למרות שנהנה. ללמדך: לדידו של ר' אליעזר אין שום משמעות לעובדה שהחוטא נהנה - למרות שאני יכול לראות אותו כמי שהתכוון לעשות חטא, אין הוא חוטא אלא מתעסק! אמור מעתה: ענינו של המתעסק לא בכך שעשה מעשה נטול כוונה אלא בכך שלא עשה מעשה/חטא אלא התעסק. מי שאינו עושה את החטא באופן ישיר בתוך מעשיו, אלא באקראי בגלל שניתקה ידו מתודעתו ושלח אותה למקום שלא התכוון אליו ולא רצה בו אינו חוטא. אף אם נהנה אין זה משנה - שהרי לדידו של רש"י הנאה באה

במקום הכוונה, אבל היא אינה יכולה להתמודד עם המעשה עצמו. אם לא עשיתי מעשה איני חוטא אלא מתעסק יהא החטא אשר יהא! ר' אליעזר אינו מיחס משמעות לכוונה אפילו במלאכות שבת. משמעות הדבר שאינו מקבל את העיקרון של מלאכת מחשבת שכל ענינו - לפי שיטתו של רש"י - שהמלאכה מתוכננת מחושבת ואינה מעשה בעלמא. אם היה מקבל את דרשת מלאכת מחשבת לא היה בסיס לדרשתו.

אביי ורבא: מצד אחד, הם מקבלים את דבריו של שמואל, שבשאר אסורים מתעסק חייב משום שנהנה. כלומר יש לראות את התעסקות דרך הפריזמה של הכוונה. המתעסק עושה מעשה נטול כוונה, וזה החסרון במעשהו. על כן בחלבים ועריות, שנהנה, חוסר הכוונה אינה משמעותית, ויתחייב אף שמתעסק.

אולם שלא כמו שמואל, טוענים אביי ורבא שהחסרון שיש בכוונה זו אינו בעצמותה של המלאכה. לדעתם אדם העושה חטא בלא שהתכוון אליו (= במקרה), אינו חוטא אלא טועה ואין לחייבו חטאת! דין זה נלמד מדרשת הכתוב "אשר חטא בה"! אין הם שוללים לחלוטין את ממד ה"מחשבת", שהרי לדידם לכוונה יש מעמד בחטא, אולם מתעסק אינו חסרון בעצמות המעשה אלא במעמדו של עושה המעשה כחוטא! לעומת זאת הכוונה חלק מהותי מן המלאכה, חסרונה גורע מן המלאכה ועל כן במלאכה שאינה צריכה לגופה אף לדעת אביי ורבא יפטר העושה משום שאין זו מלאכת מחשבת, והוא הדין למקלקל!

לא בכדי חולקים אביי ורבא על ר' אליעזר במקרים של שגגה בלא כוונה (הגביה את התלוש וחתך את המחובר וכדומה), שהרי לדידם יסוד התעסקות הוא בחוסר הכוונה, ואם כן גם מעשה הנולד תוך כדי המעשה עצמו מתעסק הוא - הוא חטא בלא שהתכוון לחטוא! לעומת זאת, לדידו של ר' אליעזר כל ענינו של המתעסק הוא בהיותו מתעסק ולא חוטא, ואדם זה תוך כדי מעשהו עשה חטא, ושוגג לכל דבר הוא. אף ששגג בלא כוונה! (הכוונה בשיטת ר' אליעזר אינה ערך לעצמה. לדידו חטא נטול כוונה אינו גורע ממעמדו כחטא, אלא זהו ביטוי לחוסר שליטה שלי במעשי. אבל במקום שפעלתי מתוך מודעות למה שעשיתי ותוך כדי מעשה עשיתי חטא שגגה היא ויש לחייב חטאת!).

לאביי ורבא מתעסק הוא דווקא מתעסק בהתירה, שהרי מתעסק לדידם הוא בכך שאינו חוטא בגינה של חוסר הכוונה (דבר הנלמד מגזירת הכתוב). מתכוון לחטוא בחטא אחד וחטא בחטא אחר היתה לו כוונה לחטוא- וחוטא הוא! נחלקו ר' אליעזר ור' יהושע האם לחייב חוטא זה חטאת. אף בכך יש לחלק בין ר' אליעזר לאביי ורבא. שהרי לר' אליעזר התעסקות היא עשיית מעשה בלא משים, ואף המתכוון לחטוא ועשה חטא אחר שלא הפכוון אליו מחוסר תשומת לב, יש מקום לראותו כמתעסק - שהרי את החטא עצמו עשה כמתעסק! אולם גם לר' אליעזר הדברים אינם חד משמעיים. בסיפא של המשנה, כמו גם בשבועות י"ט, מביא רש"י בדעת ר' אליעזר שמתעסק הוא מתעסק דהתירה בלבד. שהרי גם לדידו יש מקום לומר שהמתכוון לחטוא, הואיל והתכוון לחטוא, אף שחטא בחטא אחר, חוטא הוא ולא מתעסק! ועדיין בולט ההבדל, דהלוא לאביי ורבא א"א לומר מתעסק באסורא!

4. סנהדרין סב

יש לתמוה על דבריו של רש"י, שבסוגיא בסנהדרין ס"ב, הדנה בברייתא של מתעסק בלא כוונה מזוית הראיה של שמואל (מלאכת מחשבת), מכניס דבריהם של אביי ורבא:

שבשאר מצות... - בחלבין ועריות איכא למתוקמא כגון חלב המהותך לפניו, וכסבור רוק הוא ובלעו דלא מתכוון לאכילה אלא מתעסק הוא בדבר אחר - בבליעת רוק. והיכי דמי שוגג גמור - כסבור שומן הוא ואכלו דנתכוון לאכילה. אבל זה לא שוגג הוא, ואפילו הכי חייב, כדאמרן לקמן בשמעתין, שכן נהנה. **משא"כ בשבת** - כגון נתכוון להגביה וחתך את המחובר פטור! שנאמר: **"אשר חטא נה" פרט למתעסק בדבר אחר ועלתה בידו מלאכה זו ומיהו מתעסק ועלה בידו אכילת חלבים או עריות חייב שכבר נהנה.**

שכן נהנה - הלכך חשיב בכוונה
מלאכת מחשבת - שחשב לעשות זאת.

ונראה שרש"י בסוגיא בסנהדרין משתמש בביטוי "מלאכת מחשבת" לא בהקשרו המקובל, קרי מעשה שאינו מלאכה, אלא ביחס לכוונה בלבד. זאת משום שלדידו, כאשר אנו מדברים על החלוקה בין עריות לשבת **במתעסק בהתירא בלבד**, יש לזהות את הדברים עם אביי ורבא מה גם שהמקרה של הגמרא לקוח ישירות מדבריו של אביי.